

Ж.Е. Нұрбаев^{*1}, Д.Р. Начаева², С.Б. Кішібаева³

¹Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан Республикасы,
e-mail: zhaslannurbayev@gmail.com

²Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан Республикасы,
e-mail: dnachaeva@bk.ru

³Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан Республикасы,
e-mail: kishi.sb84@gmail.com

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ ҰЛТТЫҚ БІРЕГЕЙЛІКТІ ЗЕРТТЕУ БАҒЫТТАРЫ МЕН ҮРДІСТЕРІ

Аңдатпа

Бұл мақала Қазақстан Республикасындағы ұлттық бірегейлікті зерттеу саласындағы әртүрлі бағыттар мен өзекті тенденцияларға жан-жақты шолуды ұсынады. Ұлттық бірегейлік тиесілілік сезімімен және адамдар тобын жеке ұлт деп атауға мүмкіндік беретін жалпы мәдени, тарихи және әлеуметтік белгілермен анықталады. Тарихты, этнополитологияны, мәдениеттануды және философияны қоса алғанда, пәндердің тұтас кешенін қамти отырып, осы мақаланың басты бағыты - ұлттық бірегейлік ұғымының қазақстандық ғалымдарының әртүрлі зерттеулерінде қалай құрылатынын, түсіндірілетінін және мағынасында алшақтатылатынын түсіну.

Әлем жаһандану мен аймақтық қайта құру дәуірін бастан өткерген сайын, Қазақстандағы ұлттық бірегейліктің нюанстары мен контурларын түсіну өзекті бола түсуде. Бұл мақаланың мақсаты біздің еліміздегі ұлттық бірегейліктің күрделі мозаикасын түсінуде шешуші рөл атқарған зерттеулердің жан-жақты бағыттарын тереңдету болып табылады.

Қазақстандық тарихшыларының еңбектеріне, сондай-ақ әртүрлі этномәдени, әлеуметтік-философиялық және теологиялық жұмыстарға сүйене отырып, бұл мақалада ұлттық бірегейлікті құруға және сақтауға байланысты күрделі процестердің толық бейнесін қалыптастыру әрекеті келтірілген. Сонымен қатар, ол қоғамдық-саяси жағдайға, этникалық және тілдік әртүрлілікке, ұжымдық құндылықтарға және олардың Қазақстандағы сәйкестікті қалыптастыру әсеріне байланысты мәселелерді қоса алғанда, сәйкес-тіктің жан-жақты сипатын көрсететін заманауи проблемалар мен мүмкіндіктерді талқылайды.

Кілт сөздер: бірегейлік, ұлттық бірегейлік, ұлт, өзін-өзі сәйкестендіру, Қазақстан, тарих, философия, этносаралық қатынастар.

Алғыс айту: Мақала Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігінің Ғылым комитеті қаржыландыратын BR21882266 гранттық жобасын іске асыру шеңберінде дайындалған.

Zh.Ye. Nurbayev^{*1}, D.R. Nachayeva², S.B. Kishibaeva³

¹L. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Republic of Kazakhstan
E-mail: zhaslannurbayev@gmail.com

²L. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Republic of Kazakhstan
E-mail: dnachaeva@bk.ru

³L. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Republic of Kazakhstan
E-mail: kishi.sb84@gmail.com

DIRECTIONS AND TENDENCIES IN RESEARCH ON NATIONAL IDENTITY IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Abstract

This article provides a comprehensive overview of various directions and current trends in the research of national identity in the Republic of Kazakhstan. National identity is defined by a sense of belonging and common cultural, historical, and social markers that distinguish a group of people as a separate nation. Encompassing a range of disciplines, including history, ethnohistory, cultural studies, and philosophy, this article focuses on understanding how the concept of national identity is constructed, interpreted, and varies in meanings in different studies by Kazakh scholars.

As the world experiences the era of globalization and regional transformations, understanding the nuances and contours of national identity in Kazakhstan becomes increasingly relevant. The purpose of this article is to delve into the diverse research directions that have played a crucial role in understanding the complex mosaic of national identity in our country.

Based on the works of Kazakh historians, as well as various ethnocultural, socio-philosophical, and theological scholars, this article attempts to paint a comprehensive picture of the intricate processes related to the construction and maintenance of national identity. Furthermore, it discusses contemporary issues and opportunities that emphasize the multifaceted nature of identity, including those related to the socio-political situation, ethnic and linguistic diversity, collective values and their impact on the formation of identity in Kazakhstan.

Keywords: identity, national identity, nation, self-identification, Kazakhstan, history, philosophy, interethnic relations.

Acknowledgement: *This research is funded by the Science Committee of the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan (Grant No. BR21882266)*

Нурбаев Ж.Е.^{*1}, Начаева Д.Р.², Кишибаева С.Б.³

¹Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Астана, Республика Казахстан,
e-mail: zhaslannurbayev@gmail.com

²Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Астана, Республика Казахстан,
e-mail: dnachaeva@bk.ru

³Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Астана, Республика Казахстан,
e-mail: kishi.sb84@gmail.com

НАПРАВЛЕНИЯ И ТЕНДЕНЦИИ В ИССЛЕДОВАНИЯХ НАЦИОНАЛЬНОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Аннотация

Данная статья предлагает всесторонний обзор различных направлений и актуальных тенденций в области исследования национальной идентичности в Республике Казахстан. Национальная идентичность определяется чувством принадлежности и общими культурными, историческими и социальными маркерами, которые позволяют называть группу людей отдельной нацией. Охватывая целый комплекс дисциплин, включая историю, этнополитологию, культурологию и философию, в фокусе данной статьи – понимание того, как понятие национальной идентичности конструируется, интерпретируется и расходится в значениях в различных исследованиях казахстанских учёных.

По мере того, как мир переживает эпоху глобализации и региональных преобразований, понимание нюансов и контуров национальной идентичности в Казахстане становится все более актуальным. Целью данной статьи является углубление в разносторонние направления исследований, которые сыграли решающую роль в понимании сложной мозаики национальной идентичности в нашей стране.

Опираясь на труды казахстанских историков, а также различные этнокультурные, социально-философские и теологические работы, в данной статье представлена попытка формирования полной картины сложных процессов, связанных с конструированием и поддержанием национальной идентичности. Более того, в ней обсуждаются современные проблемы и возможности, подчеркивающие многогранную природу идентичности, включая вопросы, связанные с общественно-политической ситуацией, этническим и языковым разнообразием, коллективными ценностями и их влиянием на формирование идентичности в Казахстане.

Ключевые слова: идентичность, национальная идентичность, нация, самоидентификация, Казахстан, история, философия, межэтнические отношения.

Благодарность: *Статья подготовлена в рамках реализации грантового проекта BR21882266, финансируемого Комитетом науки Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан.*

Кіріспе. Ұлттық бірегейлікті, оның табиғаты мен қалыптасу тетіктерін зерттеу қазіргі заманғы пәнаралық зерттеулердің өзекті тақырыбы болып табылады, өйткені бұл тақырып кез-келген ұлт өмірінің көптеген саяси, әлеуметтік-мәдени және экономикалық аспектілерін қозғайды. Осы зерттеулердің арқасында азаматтық процестерді, қазіргі заманғы инклюзивті қауымдастықтардың қалыптасу динамикасын, азаматтардың өз елімен және отандастарымен қарым-қатынасын, сондай-ақ жаһандану әлеміндегі халықаралық қатынастарды түсінуге болады.

Ұлт ұғымының көптеген анықтамаларының ішінде ұлттық бірегейлікті зерттеуде Б. Андерсонның

ұлтты "ойдан шығарылған саяси қауымдастық" деген идеясы үлкен маңызға ие болды және ол сөзсіз шектеулі, бірақ сонымен бірге егемен нәрсе ретінде елестетіледі [1]. Андерсонның пікірінше, "қиялдағы қауымдастық" адамдардың бір-бірін физикалық тұрғыдан білмейтін, бірақ өздерін байланысты сезінетін және олардың санасында осы қауымдастықтың бейнесі бар бір қауымдастыққа жататындығын сезінуге негізделген. Жалпы алғанда, ұлттық бірегейлік - бұл адамның белгілі бір этносқа немесе ұлтқа жататындығын сезіну және оны ерекше дәстүрлермен, рәміздермен, тілмен, мәдениетпен және т.б. ерекшеленетін "тұтас" нәрсе ретінде түсіну. Ұлттық бірегейлік саяси бастамалар мен шешімдерге әсер етеді, көбінесе ішкі тілдік және мәдени саясатты құруға, азаматтық және көші-қон мәселелерін шешуге және т. б. саяси құрылымның тәсілдерін анықтайды.

Қазақстандағы ұлттық бірегейлікті зерттеу салыстырмалы түрде жас зерттеу бағыты болып табылады, өйткені олардың өзектілігі өткен ғасырдың 90-шы жылдарының басында ғана болды. Тәуелсіздік алғаннан кейін біздің елімізде ұлттық құрылыс процесі белсенді басталды, алайда мемлекетте ұлттық бірегейліктің құрылысы аяқталмай, бірқатар факторлармен күрделене түседі, бұл мәселеге ғылыми қызығушылықтың артуына әкеледі. Көшпелі тайпалардың мұрасынан бастап кеңестік ұлттық саясат пен заманауи әлеуметтік-саяси ландшафттың салдарына дейін зерттеушілер Қазақстандағы ұлттық бірегейліктің мәнін ашу үшін әртүрлі тәсілдерді қолданады.

Қазақстандағы ұлттық бірегейлік ұғымы тарихи мұраға, тілдік әртүрлілікке, мәдени-діни дәстүрлер мен саяси оқиғаларға терең енген күрделі және көп қырлы құбылыс. Жылдар ішінде Қазақстанның өзінің жеке басын қалай қабылдап, құрып жатқаны туралы мәселе ғалымдар мен саясаткерлердің назарын аударып келеді. Біздің мемлекетіміз бірегей мүмкіндіктерге де, қиындықтарға да тап болғандықтан, әлемдік державалар мен өңірлік ойыншылардың назары болып қала беретіндіктен, оны халықаралық істерде тұрақты геосаяси қызығушылық пен стратегиялық маңыздылық саласына айналдырғандықтан, ұлттық бірегейлікті зерттеу бағыттарын түсіну ғылыми мүдделер саласына ғана емес, сонымен қатар негізделген саясаттың маңызды құрамдас бөлігіне айналды.

Материалдар мен әдістер. Қазақстандағы ұлттық бірегейлікті зерттеу траекторияларын жан-жақты зерттеу қажеттілігі көптеген тарихи, әлеуметтік-мәдени және геосаяси өлшемдерден туындайтын факторларға туындайды, атап айтқанда: тарихи мұра және мәдени алмасулар; мемлекеттік құрылыстың қазіргі процестерінің әсері; этникалық, тілдік және діни әртүрлілік; жаһандану және әлеуметтік трансформация. ХХІ ғасырда Қазақстан Республикасы өзінің болашағын қалыптастыруды жалғастыра отырып, ұлттық бірегейліктің күрделі өзара әрекеттесуін түсіну тек саясаткерлер мен ғалымдар үшін ғана емес, сонымен қатар біздің елімізде болып жатқан динамикалық әлеуметтік-саяси процестерге қызығушылық танытқан-дар үшін де маңызды. Бұл мақала ұлттық бірегейлік туралы дискурсты қалыптастыруда маңызды рөл атқарған негізгі тақырыптарды, теориялар мен әдістемелерді ұсына отырып, Қазақстандағы ұлттық бірегейлікті зерттеудің әртүрлі аспектілерін зерттейді. Мақаланың мақсаты "ұлттық бірегейлік" ұғымын анықтаудың заманауи тәсілдерін қарастыру, дамып келе жатқан зерттеу парадигмаларына шолу жасау және Қазақстан Республикасында ұлттық бірегейлікті зерттеудің негізгі өзекті бағыттарын бөліп көрсету болып табылады.

Әлеуметтік ғылымдарда талдау әдістемесіне, атап айтқанда, зерттеуші жұмыс істейтін ұғымдар мен категориялардың маңыздылығына көп көңіл бөлінеді. Көптеген еңбектерде "сәйкестік", "ұлт", "халық" сияқты түйін сөздер көбінесе олардың жалпы әлеуметтік түсінігіне сүйене отырып, ешқандай нақтылаусыз қолданылады. Дегенмен, Қазақстандық ұлттық бірегейлікті зерттеу жоғарыда аталған санаттарсыз мүмкін емес және оларды кез келген дәуірдегі дискурстың бөлігі ретінде қабылдау керек.

Аталған зерттеу Қазақстанның ұлттық бірегейлік тұжырымдамасының күрделілігін қамтуға бағытталып, аймақтағы бірегейліктің қалыптасуына әсер ететін әртүрлі факторлардың тұтас көрінісін қамтамасыз ететін көп әдістемелік тәсілді қолданады. Сапалық және сандық әдістердің үйлесімі осы күрделі тақырыпты зерттеу кезінде егжей-тегжейлі және жан-жақты талдауға ықпал етеді.

Зерттеудің негізгі әдісі – Қазақстандағы ұлттық бірегейліктің әртүрлі аспектілеріне арналған қолданыстағы кітаптарға, ғылыми еңбектерге және ғылыми мақалаларға әдеби шолу. Зерттеудің тұжырымдамалық негізі психоәлеуметтік тәсілдің классиктері – Э. Эриксон, И. Гофман, Питер Л. Бергер және Т. Лукман және этнологиядағы конструктивтік көзқарас – Б. Андерсон, Э. Геллнер, Э. Смиттің жұмыстары болды.

Сондай-ақ, жұмыста нәтижелерді жалпылау, ұқсас және ерекше тақырыптарды, ұлттық бірегейлікті зерттеу мәселесіндегі әңгімелерді анықтау үшін салыстырмалы талдау әдісі мен мәліметтер синтезі қолданылады.

Талқылау. Сәйкестік тұжырымдамасын зерттеу жеке тұлғаны құрудан бастап ұжымдық сәйкестікті қалыптастыратын кеңірек әлеуметтік-мәдени құрылымдарға дейінгі көптеген элементтерді қамтиды. Жеке тұлғаны зерттеу мәдени, этникалық, жынысты, әлеуметтік-экономикалық мәртебені,

діни нанымдарды немесе саяси көзқарастарды қамтиды. Негізінде, сәйкестілік тұжырымдамасы статикалық емес - ол динамикалық және өзгерістерге бейім, өйткені ол жеке тәжірибеге, әлеуметтік-саяси өзгерістерге, тарихи контексттерге және мәдениетаралық өзара әрекеттесуге бейімделеді.

Бұл тұжырымдаманың әлеуметтік ғылымдарда кең таралуы ХХ ғасырдың 60-жылдарында американдық психолог Э. Эриксонның зерттеулерімен байланысты болған. "Сәйкестілік: жастық және дағдарыс" (1968) еңбегінде сәйкестік адамның өзін-өзі тануының бөлігі ретінде әрекет етеді, ол Эриксонмен адамның белгілі бір тарихи кезеңге және онда қабылданған әлеуметтік өзара әрекеттесу механизмдеріне қатысуының үйлесімді сезімі ретінде сипатталады [2]. Эриксон психологиялық аспектілерді ғана емес, сонымен қатар адамның жеке басын қалыптастыратын мәдени, тарихи және әлеуметтік құбылыстарды зерттей отырып, адамдардың жеке тұлғаны қалыптастыру процесінен қалай өтетінін түсінудің кешенді негізін ұсынады. Әлеуметтанушылар Питер Л. Бергер мен Т. Лукманнның "Шындықтың әлеуметтік құрылысы" (1966) еңбегінде өте қызықты көзқарастарын сипаттады: қоғам біз нақты деп қабылдайтын нәрсені қалыптастырады және құрастырады, осылайша қоршаған әлем туралы түсінігімізге әсер етеді деген идеяны алға тартады [3]. Олар әлеуметтік құрылымдар, институттар мен таныс тәжірибелер үнемі өзара әрекеттесумен бірге жеке және ұжымдық сәйкестікті құруға, сақтауға және өзгертуге қалай ықпал ететінін түсіндіреді.

Ұлттық бірегейлікке келетін болсақ, ол тиесілілік сезімімен және адамдар тобын жеке ұлт деп атауға мүмкіндік беретін жалпы мәдени, тарихи және әлеуметтік белгілермен анықталады. Б. Андерсон өз жұмысында "Ойдан шығарылған қауымдастықтар" (1983) халықтарды бір-бірін физикалық тұрғыдан білмейтін, бірақ бір-бірімен байланысты сезінетін және олардың санасында осы қауымдастықтың бейнесі бар адамдардың бір қауымдастыққа жату сезіміне негізделген "ойдан шығарылған саяси қауымдастық-тар" деп анықталған [1, 47-49 б.]. Э. Геллнер ұлттық бірегейлікті модернизация мен индустрияландырудың салдары ретінде қарастырды [4]. Ол ұлттарды "жоғары мәдениетті қоғамдар" деп сипаттады. Мұнда тіл, білім және элиталық мәдениеттің бірлігі біртұтас ұлттық бірегейлікті қалыптастыру үшін қажет.

Ұлтшылдық пен ұлттық бірегейлікті зерттеуге маманданған әлеуметтанушы А. Виммердің пікірінше, ұлттық бірегейлік — бұл ұлтқа жату мен сәйкестендірудің жалпы сезімі. Виммер ұлттық бірегейлік тек статикалық ұғым емес, әлеуметтік, саяси және тарихи контекст әсер ететін динамикалық және кездейсоқ құбылыс екенін атап көрсетеді. Виммердің ұлттық бірегейлікке деген көзқарасы оның белгілі бір әлеуметтік ортадағы адамдар мен институттар арасындағы өзара әрекеттесу арқылы құрылады және сақтала-ды деген идеяға негізделген. Ол ұлттық бірегейлік тіл, этникалық немесе дін сияқты объективті критерий-лерге ғана емес, сонымен қатар субъективті қабылдау мен тәжірибеге негізделген деп тұжырымдайды [5].

Ұлтшылдықты зерттеу саласындағы көрнекті ғалым Э. Смит, ұлттық бірегейлікті ортақ тарих, мифтер, естеліктер, рәміздер және ортақ тағдыр сезімі негізінде құрылған "ұжымдық бірегейлік" деп анықтады [6]. Ол этникалық байланыстардың, тарихи әңгімелердің және мәдени рәміздердің ұлттық бірегейлікті қалыптастырудағы маңыздылығына назар аударды.

Тарихи, мәдени және әлеуметтік факторларды ескере отырып, Қазақстандағы ұлттық бірегейліктің күрделі табиғатын М.С. Орынбеков, М.С. Шейкемелев, Р.К. Қадыржанов, Т.Т. Оспанов, О.Б. Алтынбекова және басқалар түсіндіруге тырысты.

Зерттеу нәтижесі. Қазақстандағы ұлттық бірегейлікті зерттеу жылдар ішінде айтарлықтай өзгерді, бұл кеңірек әлеуметтік өзгерістерді, саяси өзгерістерді және жаһандық ықпалды көрсетеді. Қазақстанда ұлттық бірегейлікті зерттеуде бірнеше негізгі бағыттар мен үрдістерді байқауға болады:

Біріншіден, қазақстандық ғалымдар еліміздің дамуын тарихи тұрғыда зерттеп жатыр. Зерттеушілер тарихи тәжірибенің, әсіресе Қазақстанның кеңестік өткенінің қазіргі ұлттық бірегейлікке қалай әсер еткенін түсінуге тырысады. Бұл кеңестік саясаттың тілге, мәдениетке және этникалық тегіне салдарын, сондай-ақ бұл мұраның Қазақстанда бірегейліктің қалыптасуына қалай әсер ететінін зерттеуді қамтиды.

Екіншіден, қазақстандық зерттеушілердің назары ұлттық және мемлекеттік құрылыс мәселелеріне аударылды. Бұл жұмыстар көбінесе тәуелсіз Қазақстандағы ұлттық құрылыс процестеріне назар аударады, Мемлекеттік бастамалар мен ерекше қазақстандық ұлттық бірегейлікті ілгерілету жөніндегі түрлі бағдарламаларды талдайды. Бұған білім беру реформаларын, тіл саясатын және әртүрлі этникалық және лингвистикалық топтар арасында бірлік пен адалдық құндылықтарын насихаттауға бағытталған мәдени бағдарламаларды зерттеу кіреді.

Үшіншіден, этникалық, тілдік және діни мәселелерге де көп көңіл бөлінеді. Мәселен, қазақстандық мамандардың зерттеулері көбінесе этностың, тілдің және діннің Қазақстандағы ұлттық бірегейлікті қалыптастырудағы рөліне бағытталған. Бұл қазақтардың басым этникалық тобы мен басқа этникалық топтар арасындағы динамиканы, сондай-ақ Қазақстандағы көптілділік пен діни әртүрліліктің ұлттық

бірлік пен бірлікке әсерін зерттеуді қамтиды.

Қазақстандағы ұлттық бірегейлікті зерттеу, әсіресе елдің күрделі тарихына, полиэтносты халыққа және геосаяси жағдайға байланысты қызығушылық тудырады. Қазақстандағы ұлттық бірегейлікке байланысты зерттеулердің негізгі бағыттарының ішінде тарихи бағыттар ерекшеленеді. Бұл жағдайда тарихи оқиғалар мен кезеңдерге және осы оқиғалардың Қазақстандағы ұлттық бірегейліктің дамуына ықпалына баса назар аударылады. Бұл, атап айтқанда, этникалық қазақтардың бірегейлігіне ерекше назар аудара отырып, ұлттық бірегейлікті зерттеуге арналған монография болып табылатын М.С. Шейкемелевтің (2013) "Қазақ бірегейлігі" кітабы [7]. Бірінші тарау ұлттық бірегейлікті философиялық және әдіснама-лық тұрғыдан қарастырады, ал келесі үш тарау қазақ бірегейлігінің тарихи және мәдени эволюциясына арналған. Осы эволюция Қазақ хандығының болуы, Ресей империясының дәуірі, КСРО-ның ықпалы және тәуелсіз мемлекет кезеңі сияқты негізгі тарихи кезеңдердің призмасы арқылы қарастырылады.

М.С. Шейкемелев ауқымды зерттеулер негізінде қазақтың ұлттық бірегейлігінің негізін құрайтын іргелі элементтерді бөліп көрсетті. Оларға көшпенділік экономикалық қызметтің дәстүрлі түрі, әртүрлі діни идеологиялар, көрнекті ағартушылардың ықпалы, ұлттық тілдің шешуші рөлі, толеранттылық пен көпмәдениеттілік принциптері және этнонимдік тепе-теңдік жатады.

Әсіресе назар аударарлық Р.Қ. Қадыржановтың "Қазақстанның этномәдени символизмі және ұлттық бірегейлігі" кітабы (2014), Қазақстанның ұлттық бірегейлігін қалыптастыруға ықпал еткен тарихи факторларын қарастырады [8]. Автор тарихты манипуляциялау мәселесіне және тарихты саяси мақсатта қолданатын қазіргі тенденцияларға тереңірек үңіледі. Тарихи ойлармен қатар Р.Қ. Қадыржанов ұлттық құрылыстың рәміздер, тіл, дәстүрлі мәдени элементтер мен құндылықтар сияқты этномәдени аспектілерін де қамтиды. Автор өз жұмысында Қазақстанның ұлттық бірегейлігін құрудағы, атап айтқанда этникалық және азаматтық бірегейліктердің арақатынасындағы елеулі қайшылықтарды да атап көрсетеді. Қазақстан-ның осы қайшылықты шешудегі жетістіктерін мойындай отырып, Р.Қ. Қадыржанов Қазақстанның ұлттық саясатының мәнін түсіндіреді: қазақ тілін, мәдениеті мен дәстүрлерін дамыту мен этникалық, діни немесе мәдени сәйкестендіруге қарамастан барлық азаматтар үшін теңдік тұжырымдамасын ілгерілету арасындағы тепе-теңдікті сақтау.

Білім берудің, әсіресе тарих және ұлттық бірегейлік бойынша оқулықтардың өзара байланысымен айналысатын зерттеушілердің қатарында Азиз Бурханов пен Берікбол Дүкеевті таныстырған жөн. А.Бурханов Қазақстан ұлттық тарихының ресми бекітілген нұсқаларын талдай отырып, ұлттық бірегейлікті қалыптастырудағы оқулықтардың ролін зерттейді. Оның жұмысы қазақ-жоңғар соғыстары, Ресей империясының қазақ хандығын аннексиялауы және Кеңес Одағы дәуірі сияқты маңызды тарихи оқиғаларға байланысты баяндамаларға баса назар аудара отырып, тарих оқулықтарындағы контент-талдау арқылы Қазақстандағы ұлттық бірегейлік туралы басым баяндамаларды анықтауға бағытталған [9]. Б.Дүкеев еліміздің тарихындағы аса маңызды оқиғалардың Қазақстанның орта мектептерінде отызға жуық уақыт бойы қолданылған оқу материалдарында қалай бейнеленгенін және талқыланып зерттейді [10]. Дүкеев әртүрлі тарихи оқиғалардың ұлттық құрылыстың кеңірек дискурсына қалай сипатталатынын, түсіндірілетінін және орналастырылатынын зерттей отырып, орта мектептің тарих кітаптарының мазмұнына егжей-тегжейлі талдау жасайды.

Қазақстандық ғалымдардың ұлттық бірегейлікті зерттеуі тарихи баяндаумен шектелмейді. Қазақстан-да осы тұжырымдаманың әлеуметтік-философиялық, рухани, идеологиялық түсінігі де ұсынылған. М.С. Орынбековтың "Қазақ шоғырлануының рухани негіздерінде" баяндалған философиясы шоғырланудың субъективті себептеріне ерекше назар аудара отырып, тұлғаның өзін-өзі сәйкестендіру мәселелерін қозғайды [11]. Автор жеке өзін-өзі танудың қыр-сырын зерттей отырып, бұл жолды қазақ халқының рухани контекстінде қарастырады. Орынбековтың пікірінше, бұл тәжірибе негізінен мифологиялық және көркемдік бейнелерде, күнделікті қарым-қатынаста көрінеді, сондай-ақ жеке адамның сенімдері мен идеяларын қалыптастырады. З.К. Шаукенова "Этно-діни топты азаматтық қоғамдастыққа шоғырландыру-дың құндылық-семантикалық және рухани-адамгершілік негіздері" ұжымдық монографиясында фило-софиялық ұстанымдар призмасы арқылы елімізде ұлттық бірегейліктің қалыптасуын қарастырады [12]. Бұл жұмыста авторлар полиэтностық қоғамды интеграциялауға көмектесетін нақты ақыл-ой тұжырымда-маларын ғана емес, сонымен қатар қазақстандық қоғамның айрықша ерекшеліктерін анықтауға.

2020 жылы ҚР БҒМ ҒК Философия, саясаттану және дінтану институтында "Қоғамдық сананы жаңғырту міндеттері аясындағы қазақстандық бірегейлікті қалыптастыру" атты 3 томдық монография шығарылған. Осы баспа Қазақстандағы қоғамдық сананы жаңғыртуға байланысты әртүрлі ғылыми, теориялық және қолданбалы аспектілерді кешенді талдау ұсынылған ұжымдық монография [13]. Бірінші кезекте кітапта Қазақстанда ілгерілетілетін жаңғырту бастамалары шеңберінде қазақстандық бірегейлікті қалыптастыру тетіктері мен стратегиялары зерттеледі [13, 191-193 б.]. Бұл біздің заманымызда мәдени, білім беру және әлеуметтік саясаттың қазақстандық ұлттық бірегейлікті

айқындауға және нығайтуға қалай ықпал ететінін зерделеуді көздейді. Сондай-ақ, монографияның мақсаты дәстүрлі қазақ менталитетін тұтас түсінуді қамтамасыз ету және оның негізгі құндылықтары мен нанымдарын, дүниетанымдық көзқарастары мен мәдени тәжірибелерін анықтау болып табылады [13, 91-100 б.]. Бұл монографияда Қазақстандағы қоғамдық сананы жаңғырту моделі де ұсынылған. Бұл модель әлеуметтану, мәдениеттану және саясаттану идеяларын Қазақстанда ұлттық бірегейлікті қалыптастыру контекстінде проблемаларды шешуге мүмкіндіктер жасау немесе көмектесу үшін біріктіреді. Бүкіл ел бойынша жүргізілген фокус-топтардың зерттеулері негізінде кітапта діни құрамдас бөлікке қатысты мемлекеттік саясатты жетілдіру бойынша ұсыныстар берілген. Тұтастай алғанда, бұл кітап Қазақстанның өзінің ұлттық бірегейлігін сақтай және дамыта отырып, қоғамдық сананы жаңғырту үдерісінен қалай өтетінін жан-жақты зерттеу болып табылады. Оқырман үшін қазіргі заманғы жаһандық трансформациялар мен мүмкіндіктердің кең контекстінде мемлекеттік саясаттың дамуы, мәдени бейімделу және әлеуметтік қайта құрулар туралы түсінік беріледі. Ұсынылған зерттеу нәтижелері мен ұсынымдар қазақстандық бірегейлікті нығайту және қоғамның инклюзивті және прогрессивті дамуына жәрдемдесу жөніндегі ағымдағы күш-жігерге үлес қосуға арналған.

Оспанов Т.Т. "Қазақтардың ұлттық бірегейлігі: әлеуметтік-философиялық талдау" атты ауқымды зерттеу жүргізіп, ұлттық бірегейлікті қалыптастырудың философиялық аспектілеріне бірегей көзқарас ұсынды [14]. Бұл жұмыс ұлттық бірегейлікті қалыптастыру тетіктерін тереңдетіп қана қоймай, философиялық, этнопсихологиялық және этносоциалдық факторларды қамтитын қазақтардың өзін-өзі сәйкестендірудің заманауи процестерін зерттегендіктен ғылыми қызығушылық тудырады. Оспанов сондай-ақ Қазақ хандығының құрылуынан және бірегейліктің мәдени-құндылық негіздерінің пайда болуынан бастап, Қазақ ұлттық бірегейлігін дамытудың негізгі тарихи кезеңдеріне талдау жасайды; патшалық Ресей кезеңінде қазақтардың ерекше бірегейлігін нығайту және халықтың полиэтностық құрамын қалыптастырудың басталуы; жүктелген "кеңестік бірегейлік" кезеңі және қазақтардың ұлттық бірегейлігі мен мәдениетіне залал, ақырында, қазіргі кезең, символдық және психикалық деколонизация-мен, тәуелсіз мемлекет пен ұлттық сананың нығаюымен сипатталады [14, 49-54 б.]. Сонымен қатар, бір кездері қазақтардың бірегейлігін қалыптастыру процесінің негізгі кезеңдері мен сипаттамаларын А.К. Қасабек, Ж.Ж. Молдабеков, З.Н. Сәрсенбаева және басқалар зерттеді.

Осы тақырыптың тарихнамасындағы маңызды бөлігі қазақстандық ұлттық бірегейлікті қалыптастыру контекстінде қазіргі полиэтносты Қазақстандағы тілдік ахуалды, сондай-ақ осы ахуалдың елдегі этносара-лық қатынастардың тұрақтылығына әсерін зерттеумен ұсынылған. Атап айтқанда, О.Б. Алтынбекованың "Қазақстандағы этно-тілдік процестер" атты жұмысы Қазақстанның саяси ландшафтындағы этникалық және тілдік тиесілілік арасындағы күрделі қарым-қатынастарға тереңдей түседі [15]. Автор Қазақстанда бар, адамдардың тиесілілік сезіміне әсер ететін тілдік әртүрлілікті зерттеді; тілдің әртүрлі этникалық топтар арасындағы мәдени сәйкестілікпен тоғысуы және елдегі күрделі этнолингвистикалық жағдайға байланысты мемлекеттік саясат. Ұлттық бірегейлікті құрудың Қазақстандағы тілдік жоспарлау, коммуникация және этностардың интеграциясы сияқты маңызды аспектілерін Ж.С. Смағұлова мен Э.Д. Сүлейменованың "Қазақстандағы тілдік жағдай және тілдік жоспарлау" кітабында атап өткен жөн [16].

Біздің еліміздегі ұлттық бірегейлікті зерттеудің үлкен қабаты этносаралық келісім мен бірлікті қамтамасыз етуге бағытталған этно-тілдік және мемлекеттік саясат қағидаттарының төңірегінде шоғырланған, бұл ұлттық бірегейліктің берік сезімін сақтау үшін өте маңызды. Бұл бағытта Ж.У. Қыдыралинаның "Қазақстандағы этнос және дін: тарих және тағдыр" [17], В.Ю. Дунаевтың "Этносаралық интеграция-ның қазақстандық моделі" [18], "Қазақстанның қазіргі кезеңдегі этносаясаты" ұжымдық ғылыми моно-графиясын [19] және басқалар. Бұл жұмыстар жиынтығында Қазақстандағы көп қырлы ұлттық бірегейлікке әсер ететін және қалыптастыратын факторларды жан-жақты түсінуге ықпал етеді.

Этносаралық байланыстарға, мәдени және діни байланыстарға, этникалық әртүрлілікке және көп-мәдениеттілікке қатысты мәселелер кеңінен қамтылған. Бұл бағытта қазақстандықтарды сәйкестендіру бойынша ақпараттық әлеуметтанулық зерттеулерді А.Н. Нысанбаев [20], Е.Е. Бурова және А. Сайлаубек-қызы жүргізеді. Бұл әлеуметтанулық зерттеулер көп этникалық қазақ қоғамының іргелі құндылықтарын анықтауға және ұлттық, этникалық немесе діни бірегейлікке қатысты болсын, халықты сәйкестендіру процестеріндегі заңдылықтар мен өзгерістерді анықтауға бағытталған. Осы бағытқа тереңірек үңіле отырып, "Жастар" ҒЗО жүргізген "Ауыл жастары дамуының әлеуметтік-мәдени аспектілері" әлеуметтану-лық зерттеуін атап өткен жөн, онда сауалнама нәтижелері бойынша жастардың өзін-өзі сәйкестендіру деңгейі мен олардың құндылық бағдарлары талданды, сондай-ақ сарапшылардың нақты ұсыныстары ұсынылды [21]. Қазақстандағы ұлттық бірегейлікті зерттеу теориялық саладан асып түседі. Мысалы, ҚР Президенті жанындағы Қазақстандық стратегиялық

зерттеулер институтының талдаушылары қазақ-стандық қоғамдағы үйлесімділікке де, шиеленіске де ықпал ететін факторларды анықтауға және сараптамалық болжамдық материалдарды ұсынуға ұмтылады [22].

А.С. Жанбосинованың тарихи эволюция, мәдени жады, заманауи этноконфессиялық процесстер мен мемлекеттік бағдарламалар призмасы арқылы Қазақстандағы ұлттық бірегейліктің күрделі қырларын жан-жақты зерттеуді ұсынатын ғылыми еңбектерінің маңызы зор. А.С. Жанбосинова Қазақстандағы ұлттық құрылыстың негізгі кезеңдері мен ерекшеліктерін белгілеген "Қазақстанның ұлттық стратегиясы: азаматтық бірегейлік немесе этникалық бірегейлік – таңдау уақыты" басылымы жарқын мысал болып табылады. Жұмыс осы процесстегі өзекті мәселелерді талдайды және елдегі ұлттық бірегейлік төңірегін-дегі жалғасып жатқан дискурс туралы құнды ақпарат бере отырып, ықтимал шешімдерді ұсынады [23].

Бұдан басқа, жыл сайын Қазақстандағы ұлттық бірегейлікті қазіргі заманғы түсінуді көрсететін көптеген ғылыми мақалалар жарияланады, мысалы, "Қазақстандағы ұлттық бірегейлік мәселелері" А.Журасованың және Г. Есееваның авторлығымен [24], "Қазақстандағы жастар арасындағы ұлттық бірегейліктің маңыздылығы" Ж. Нұрматовтың, Т. Абдрасиловтың, Қ. Қалдыбай, Д. Сихимбаеваның [25], "Қазақстан Республикасының ұлттық бірегейлігін қалыптастыру: ерекшеліктері мен қайшылықтары" М. Қабазиеттың [26], "Қазақстан Республикасында тұрақтылықты қамтамасыз ету факторы ретінде қазақстандық бірегейлікті қалыптастыру" А. Бижановтың, Т. Исмагамбетовтың [27] және тағы басқалар.

Бұдан шығатыны, Қазақстандағы ұлттық бірегейлікті зерттеу тарихи мұра, этномәдени процесстер мен қазіргі саяси шындықтар арасындағы күрделі өзара іс-қимылды ашады. Мәдени құндылықтарды ілгерілету, әртүрлі этникалық топтарды құрметтеу және ұлттық мақтаныш сезімін тәрбиелеу Қазақстанда жалпыұлттық бірегейлікті қалыптастыру үшін шешуші мәнге ие.

Қорытындылар. Қорытындылай келе, Қазақстандағы ұлттық бірегейлікті зерттеу осы елдерде ұлттық бірегейлікті қалыптастыратын күрделі табиғат туралы жан-жақты түсінік береді деп айтуға болады. Бұл мақалада жан-жақты тарихи талдаудан бастап философиялық ізденістер мен әлеуметтанулық зерттеулерге дейінгі зерттеулер ұлттық бірегейлікті қалыптастыруға және нығайтуға ықпал ететін әртүрлі компоненттерді түсіндіреді.

М.С. Шейкемелев, Р.К. Қадыржанов, М.С. Орынбеков, З.К. Шаукенова сияқты ғалымдар қазақстандық бірегейлікті қалыптастырудың жекелеген аспектілерін мұқият зерттеген. Олардың зерттеулері қазақстандық бірегейліктің негізін құрайтын тарихи жадтың, мәдени рәміздердің, тіл мен құндылықтардың маңыздылығын көрсетеді. Сонымен қатар, олар бірегей мәдени мұраны сақтау мен біртұтас, инклюзивті қоғамды дамыту арасындағы тепе-теңдікті табудың маңыздылығын көрсете отырып, әртүрлі сәйкестіктер арасындағы өзара әрекеттесуден туындайтын мәселелерді қарастырады. Ал Т.Т. Оспанов, О.Б. Алтынбекова, Ж.С. Смағұлова, Е.Д. Сүлейменова, Ж.У. Қыдыралина, В.Ю. Дунаев сияқты ғалымдар қазақ болмысын қалыптастыратын тілдік, конфессиялық әлеуметтік-саяси аспектілердің әртүрлі аспектілеріне терең үңілді. Бұл зерттеулер ұлттық бірегейліктің күрделілігін ашып қана қоймайды, сонымен қатар Қазақстанның ұлттық бірегейлікті қалыптастырудың әртүрлі аспектілерін шешуде қолданатын прогрессивті тәсілдерін атап көрсетеді. Бірлігіміздің әралуандылығы, ортақ ұлттық рухты тануға және шығу тегіне қарамастан барлық азаматтар үшін теңдікті көтермелеуге баса назар аудару Қазақстанның дамып келе жатқан ұлттық саясатының негізгі элементіне айналады.

Этникалық бірегейліктің бастауынан діни және зайырлы ықпалдың эволюциясына, сондай-ақ этникалық топтар мен қоғамның неғұрлым кең құрылымы арасындағы күрделі өзара іс-қимылға дейін қазақстандық ғалымдарының бұл көптеген зерттеулері ұлттық бірегейліктің мәнін құрайтын әртүрлі аспектілерге жарық түсірді. Бұл саладағы зерттеулер жалғасуда, олардың нәтижелері саясаткерлер, ғалым-дар және жалпы қоғам үшін құнды ақпарат береді де, Қазақстанның әлеуметтік-саяси ландшафтының алуан түрлілігін қамтитын күшті және инклюзивті ұлттық бірегейлікті нығайтуға бағытталған ағымдағы күш-жігерді бағыттайды.

Пайданылған әдебиеттер тізімі:

1. *Андерсон Б. Воображаемые сообщества. Размышления об истоках и распространении национализма / Пер. с англ. В. Николаева — Москва: КАНОН-пресс-Ц, 2001. — 288 с.*
2. *Erikson E.H. Identity: Youth and Crisis / E.H. Erikson. — New-York: W.W. Norton & Company, 1968. — 336 p.*
3. *Berger P.L., Luckmann T. The social construction of reality: a treatise in the sociology of knowledge /*

- P.L. Berger, T. Luckman. – Garden City: Doubleday, 1966. – 203 p.
4. Gellner E.A. *Nations and nationalism* / E.A. Gellner – New York: Cornell University Press, 1983. – 150 p.
5. Wimmer A. *Nation Building: Why Some Countries Come Together While Others Fall Apart* / A. Wimmer – Princeton: Princeton University Press, 2018. – 374 p.
6. Smith A.D. *National Identity* / A.D. Smith – London: Penguin Books, 1991. – 226 p.
7. Шайкемелев М.С. *Казахская идентичность* / М. С. Шайкемелев – Алматы: Институт философии, политологии и религиоведения КН МОН РК, 2013. – 272 с.
8. Кадыржанов Р.К. *Этнокультурный символизм и национальная идентичность Казахстана* / Р.К. Кадыржанов – Алматы: Институт философии, политологии и религиоведения КН МОН РК, 2014. – 168 с.
9. Burkhanov A, Sharipova D. *New Narratives and Old Myths: History Textbooks in Kazakhstan* // *Nationalities Papers*. – 2023. – Sept 4. – P. 1–16. <https://doi.org/10.1017/nps.2023.64>
10. Dukeyev B. *Representation of the Kazakhstani famine (1931–33) in secondary school history textbooks, 1992–2021* // *Central Asian Survey*. – 2023. – Vol. 42(2). – P. 383–401. <https://doi.org/10.1080/02634937.2022.2152778>
11. Орынбеков М.С. *Духовные основы консолидации казахов* / М.С. Орынбеков – Алматы: ИД Аркаим, 2001. – 252 с.
12. Шаукенова З.К., Бурова Е.Е., Назарбетова А.К. *Ценностно-смысловые и духовно-нравственные основания консолидации этнических и религиозных групп Республики Казахстана в гражданскую общность* / З.К. Шаукенова, Е.Е. Бурова, А.К. Назарбетова – Алматы: ҚР БҒМ ҒК философия, саясаттану және дінтану институты, 2014. – 266 с.
13. *Формирование казахстанской идентичности в контексте задач модернизации общественного сознания: книга 1.* – Алматы: ИФНР КН МОП РК, 2020. – 474 с.
14. Оспанов Т.Т. *Национальная идентичность казахов: социально-философский анализ: дис доктора философии: 09.00.11. Каз. нац. ун-т.* – Алматы, 2016. – 124 с.
15. Алтынбекова О.Б. *Этноязыковые процессы в Казахстане: монография* / О.Б. Алтынбекова. – Алматы: Экономика, 2006. – 415 с.
16. Сулейменова Э.Д., Смагулова Ж.С. *Языковая ситуация и языковое планирование в Казахстане* / Э.Д. Сулейменова – Алматы: Казахский национальный университет им. аль-Фараби, 2005. – 344 с.
17. Кыдыралина Ж.У. *Этнос и религия в Казахстане: история и судьбы* / Ж.У. Кыдыралина. – Астана: Елорда, 2007. – 220 с.
18. Дунаев В.Ю. *Казахстанская модель межэтнической интеграции* / В.Ю. Дунаев – Алматы: Центр гуманитарных исследований, 2002. – 399 с.
19. *Этнополитика Казахстана на современном этапе: монография* / Г.Н. Иренов, А.А. Акишев. – Караганда : Litera, 2013. – 227 с.
20. Нысанбаев А.Н. *Суцность глобализации и ее влияние на Республику Казахстан* // *Казахстан в условиях глобализации: философско-политологический анализ* / А.Н. Нысанбаев – Алматы: Компьютерно-издательский центр института философии и политологии МОН РК, 2006. – 363 с.
21. *Социокультурные аспекты развития сельской молодежи.* – Астана: НИЦ «Молодежь», 2023. - 103 с.
22. *Казахстан-2023: тенденции настоящего и контуры будущего. Коллективная монография.* – Астана: Казахстанский институт стратегических исследований при Президенте РК, 2023. – 294 с.
23. Жанбосинова А.С. *Национальная стратегия Казахстана: гражданская идентичность или этническая идентичность - время выбора* // *Российские регионы: взгляд в будущее.* – 2016. – № 3 (8). – С. 183-200.
24. Журасова А., Есеева Г. *Вопросы национальной идентичности в Казахстане* // *Świat Idei i Polityki.* – 2021. – №2 (21). – С. 77–91.
25. Nurmatov Zh.Y., Abdrassilov T.K., Kaldybay K.K., Sikhimbaeva D.A. *The Importance of National Identity Among Young People in Kazakhstan* // *Adam alemi.* – 2022. – No.1 (91). – P. 105-113.
26. Кабазиев М.Ш. *Формирование национальной идентичности Республики Казахстан: особенности и противоречия* // *Современная Европа.* – 2022. – №7. – С. 221–231.
27. Бижанов А., Исмагамбетов Т. *Формирование казахстанской идентичности как фактор обеспечения стабильности в Республике Казахстан* // *Журнал социогуманитарных исследований «Аль-Фараби».* – 2019. – №1 (65). – С. 34-47.

References:

1. Anderson B. *Voobrazhaemye soobshchestva. Razmyshleniya ob istokakh i rasprostraneniі natsionalizma* [Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism] (KANON-press-Ts, Moscow 2001, 288 p.) [in Russian]
2. Erikson E.H. *Identity: Youth and Crisis*, (New-York: W.W. Norton & Company, 1968, 336 p.).
3. Berger P. L., Luckmann T. *The social construction of reality: a treatise in the sociology of knowledge*, (Garden City: Doubleday, 1966, 203 p.).
4. Gellner E. A. *Nations and nationalism*, (New York: Cornell University Press, 1983, 150 p.).
5. Wimmer A. *Nation Building: Why Some Countries Come Together While Others Fall Apart*, (Princeton: Princeton University Press, 2018, 374 p.)
6. Smith A.D. *National Identity*, (London: Penguin Books, 1991, 226 p.).
7. Shaikemelev M.S. *Kazakhskaya identichnost'* [Kazakh identity] (Institut filosofii, politologii i religiovedeniya KN MES RK, Almaty, 2013, 272 p.) [in Russian]
8. Kadyrzhanov R.K. *Etnokul'turnyi simvolizm i natsional'naya identichnost' Kazakhstana* [Ethno-cultural symbolism and national identity of Kazakhstan] (Institut filosofii, politologii i religiovedeniya KN MES RK, Almaty, 2014, 168 p.) [in Russian]
9. Burkhanov A, Sharipova D. *New Narratives and Old Myths: History Textbooks in Kazakhstan // Nationalities Papers*. –2023. – PP. 1–16. – <https://doi:10.1017/nps.2023.64>
10. Dukeyev B. *Representation of the Kazakhstani famine (1931–33) in secondary school history textbooks, 1992–2021// Central Asian Survey*. –2023. –Vol. 42. –PP. 383–401. <https://doi.org/10.1080/02634937.2022.2152778>
11. Orynbekov M.S. *Dukhovnye osnovy konsolidatsii kazakhov* [Spiritual foundations of consolidation of Kazakhs] (ID Arkaim, Almaty, 2001, 252 p.) [in Russian]
12. Shaukenova Z.K., Burova E.E., Nazarbetova A.K. *Tsennostno-smyslovye i dukhovno-nravstvennye osnovaniya konsolidatsii etnicheskikh i religioznykh grupp Respubliki Kazakhstana v grazhdanskuyu obshchnost'* [Value-semantic and spiritual-moral foundations of consolidation of ethnic and religious groups of the Republic of Kazakhstan into a civil community] (Institut filosofii, politologii i religiovedeniya KN MON RK, 2014, 266 p.) [in Russian]
13. *Formirovanie kazakhstanskoy identichnosti v kontekste zadach modernizatsii obshhestvennogo soznaniya: kniga 1* [Formation of Kazakhstani identity in the context of the tasks of modernizing public consciousness: book 1] (Institut filosofii, politologii i religiovedeniya KN MON RK, 2020, 474 p.) [in Russian]
14. Ospanov T.T. *Natsional'naya identichnost' kazakhov: sotsial'no-filosofskii analiz: dis doktora filosofii* [National identity of the Kazakhs: socio-philosophical analysis]. 09.00.11. State un-ty, Almaty, 2016, 124 p. [in Russian]
15. Altynbekova O.B. *Etnoyazykovye protsessy v Kazakhstane: monografiya* [Ethnolinguistic processes in Kazakhstan: monograph] (Ekonomika, Almaty, 2006, 415 p.) [in Russian]
16. Suleimenova E.D., Smagulova Zh. S. *Yazykovaya situatsiya i yazykovoe planirovanie v Kazakhstane* [Language situation and language planning in Kazakhstan] (Kazakhskii natsional'nyi universitet im. al'-Farabi, Almaty, 2005, 344 p.) [in Russian]
17. Kydyralina Zh.U. *Etnos i religiya v Kazakhstane: istoriya i sud'by* [Ethnicity and religion in Kazakhstan: history and destinies] (Elorda, Astana, 2007, 220 p.) [in Russian]
18. Dunaev V.Yu. *Kazakhstanskaya model' mezhetnicheskoi integratsii* [Kazakhstan's model of interethnic integration] (Tsentr gumanitarnykh issledovaniy, Almaty, 2002, 399 p.) [in Russian]
19. *Etnopolitika Kazakhstana na sovremennom etape: monografiya* [Ethnopolitics of Kazakhstan at the present stage: monograph] (Litera, Karaganda, 2013, 227 p.) [in Russian]
20. Nysanbaev A.N. *Sushchnost' globalizatsii i ee vliyanie na Respubliku Kazakhstan* [The essence of globalization and its impact on the Republic of Kazakhstan] (Komp'yuterno-izdatel'skii tsentr instituta filosofii i politologii MON RK, Almaty, 2006, 363 p.) [in Russian]
21. *Sotsiokul'turnye aspekty razvitiya sel'skoi molodezhi* [Sociocultural aspects of the development of rural youth] (NITs «Molodezh'», Astana, 2023, 103 p.) [in Russian]
22. *Kazakhstan-2023: tendentsii nastoyashchego i kontury budushchego. Kollektivnaya monografiya* [Kazakhstan-2023: trends of the present and contours of the future. Collective monograph] (Kazakhstanskii institut strategicheskikh issledovaniy pri Prezidente RK, Astana, 2023, 294 p.) [In Russian]
23. Zhanbosinova A.S. *Natsional'naja strategiya Kazakhstana: grazhdanskaja identichnost' ili jetnicheskaja identichnost' - vremya vybora* [The national strategy of Kazakhstan: civil identity or ethnic identity – time to choose], *Rossijskie regiony: vzgljad v budushhee* [Russian regions: a look into the future], 2016. No. 3 (8),

P.183-200 [in Russian]

24. Zhurasova A., Eseeva G. *Voprosy natsional'noi identichnosti v Kazakhstane* [Issues of national identity in Kazakhstan], *Świat Idei i Polityki* [World of ideas and politics], 2021, No. 2 (21), P. 77–91 [in Russian]

25. Nurmatov Zh.Y., Abdrassilov T.K., Kaldybay K.K., Sikhimbaeva D.A. *The Importance of National Identity Among Young People in Kazakhstan* // *Adam alemi*. – 2022. – No.1 (91). – P. 105-113.

26. Kabaziev M.Sh. *Formirovanie natsional'noi identichnosti Respubliki Kazakhstan: osobennosti i protivorechiya* [Formation of the national identity of the Republic of Kazakhstan: features and contradictions], *Sovremennaya Evropa* [Modern Europe], 2022, No.7, P. 221–231 [in Russian]

27. Bizhanov A., Ismagambetov T. *Formirovanie kazakhstanskoi identichnosti kak faktor obespecheniya stabil'nosti v Respublike Kazakhstan* [Formation of Kazakhstani identity as a factor in ensuring stability in the Republic of Kazakhstan], *Zhurnal sotsiogumanitarnykh issledovaniy "Al'-Farabi"* [Journal of Socio-Humanitarian Research "Al-Farabi"], 2019, No.1 (65), P.34–47 [in Russian].